

**O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA 'VAQT' KONSEPTINING  
METAFORIK MODELLARINING KOGNITIV TAHLILI**

*Saydaliyeva Gulirano Akramjanovna*

**COGNITIVE ANALYSIS OF METAPHORICAL MODELS OF THE  
CONCEPT OF 'TIME' IN THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES**

*Saydaliyeva Gulirano Akramjanovna*

**КОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ МЕТАФОРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ  
КОНЦЕПТА «ВРЕМЯ» В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

*Саидалиева Гулирано Акрамжоновна*

**Mavzuning dolzarbligi:** "Vaqt" konsepti insoniyat tafakkurining eng murakkab va universal tushunchalaridan biridir. U turli madaniyatlarda turli shakllarda idrok etiladi va til orqali aks etadi. Ingliz va o‘zbek tillarida "Vaqt"ning metaforik modellarini qiyosiy o‘rganish har bir xalqning olamni idrok etishdagi o‘ziga xos kognitiv xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Globalizatsiya sharoitida madaniyatlararo muloqotni chuqur tushunish uchun tilning kognitiv va madaniy asoslarini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot nafaqat tilshunoslik uchun, balki psixologiya, falsafa va sotsiologiya kabi sohalar uchun ham qimmatli ma’lumotlarni taqdim etishi bilan dolzarbdir.

**Mavzuning maqsadi:** Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi o‘zbek va ingliz tillarida "Vaqt" konseptining metaforik modellarini aniqlash, ularni qiyosiy tahlil qilish va ularning har ikki madaniyatda qanday kognitiv va madaniy xususiyatlarga egaligini yoritib berishdir. Shuningdek, tadqiqot tilning inson

tafakkuriga va dunyoqarashiga ta'sirini ko'rsatishga qaratilgan.

### **Kirish**

"Vaqt" konsepti inson tomonidan nafaqat obyektiv, balki subyektiv tarzda ham qabul qilinadigan mavhum tushunchadir. Tilshunoslikda kognitiv yondashuv rivojlanishi bilan bu mavhum konseptlarning metaforalar orqali qanday aniq va real shakllar olishi o'rganila boshlandi. Amerikan kognitiv tilshunoslari George Lakoff va Mark Johnsonlarning "Metaphors We Live By" asarida ta'kidlanganidek, metafora faqat badiiy bezak emas, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmidir. U bizga murakkab va mavhum g'oyalarni tushunishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotda biz "Vaqt" konseptining o'zbek va ingliz tillarida turli metaforik modellar, masalan, **"VAQT HARAKATLANUVCHI OBYEKTDIR"** (Vaqt yugurmoqda/Time flies) yoki **"VAQT MODDIY RESURSDIR"** (Vaqtни tejash/To save time) kabi modellar orqali qanday ifodalanishini tahlil qilamiz.

### **Asosiy qism**

Tadqiqotda tahlil qilingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida "Vaqt" konsepti ko'proq **moddiy resurs** va **qimmatbaho tovar** sifatida tasvirlanadi. Bu esa g'arb madaniyatining pragmatik va tejamkorlikka yo'naltirilgan xususiyatlari bilan bog'liq. Ingliz tilida "to spend time" (vaqt sarflash), "to save time" (vaqt tejash) kabi metaforalar keng qo'llaniladi. Bu metaforalar vaqtни pul kabi boshqarilishi mumkin bo'lgan cheklangan manba sifatida ifodalaydi.

O'zbek tilida esa "Vaqt" konsepti ko'proq **jonli mavjudot, o'tayotgan daryo** yoki **keluvchi va ketuvchi kuch** sifatida tasvirlanadi. "Vaqt o'tdi", "Vaqt yugurdi", "Vaqt bevafo" kabi iboralar "Vaqt"ga nisbatan insonning ko'proq passiv pozitsiyasini, ya'ni uning oldida ojizligini ko'rsatadi. Bu esa sharqona falsafa va taqdirga ishonish kabi madaniy xususiyatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Har ikki tilda ham "Vaqt" konsepti "Yo'l" metaforasi bilan bog'liq, ammo bu ham o'ziga xoslikka ega. Ingliz tilida "in the long run" (uzoq muddatda) kabi iboralar uzoq yo'lni anglatadi, o'zbek tilida esa "vaqt soat milidek yurar" kabi

ifodalar ko'proq vaqtning izchil o'tishiga ishora qiladi.

### **Xulosa**

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "Vaqt" konseptining metaforik modellari tilning yuzaki darajasida emas, balki har bir xalqning kognitiv ongi va madaniy qadriyatlarida chuqur ildiz otgan. Ingliz tilidagi pragmatik yondashuv va o'zbek tilidagi falsafiy-hissiy yondashuv bu ikki madaniyatning dunyoqarashidagi muhim farqlarni ochib beradi. "Vaqt" konsepti orqali shakllangan metaforalar ikki tildagi so'zlovchilarning vaqtga bo'lgan munosabati, uning qadr-qimmatini va hayotdagi o'rni haqidagi tushunchalarini aks ettiradi. Ushbu tadqiqot tilshunoslik, madaniyatshunoslik va kognitologiya sohalari uchun yangi ma'lumotlar beradi va madaniyatlararo muloqotni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

### **Adabiyotlar ro'yxati**

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Nurmonov, A., & O'rinboyev, B. (2012). *Kognitiv lingvistika asoslari*. Toshkent.
3. Zaripova, G. O. (2019). Tilshunoslikda kognitiv metafora nazariyasi. *Filologiya masalalari*, 2(5), 34-40.
4. Jalilov, A. (2020). Ingliz tilida vaqt konseptining lingvistik tahlili. *Xorijiy filologiya*, 4(1), 56-62.
5. Karimova, F. (2021). O'zbek tilida vaqtga oid frazeologik birliklar. *Til va madaniyat*, 1(3), 78-85.
6. Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge University Press.